

noodzakelijkerwijs in termen van natievorming hoefden te worden geduid.

Dat laatste geldt in nog sterkere mate voor de 'bezigheden aan het Predikants-ambt verbonden'. Centraal staan activiteiten ten behoeve van het onderwijs, in het genootschappelijk leven en in de pastorie. Bijleveld benadrukt hoe groot de greep van de Hervormde kerk op de school feitelijk was, en dat die greep verminderde als gevolg van de doorvoering van de scheiding van kerk en staat op onderwijsgebied. Tegenover de algemeen-christelijke volksschool kwamen de scholen van afgescheidenen en andere rechtzinnigen en katholieken te staan. Dat de leidende hervormde predikanten (tot 1842 ook vaak schoolinspecteur) hier niet blij mee waren laat zich raden, maar dan toch in de eerste plaats vanwege de afnemende greep van de hervormden op het onderwijs, en niet zozeer omdat de eenheid van de Nederlandse natie in het geding zou zijn. Ook de intensieve deelname van predikanten aan de vele culturele genootschappen en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen valt niet zonder meer te duiden als een bijdrage aan de versterking van de natie. Dat gold nog wel voor de vele door predikanten opgestelde vaderlandslievende brochures en inzendingen op de befaamde wedstrijden van de wetenschappelijke genootschappen. Tegelijk maakt Bijleveld ook duidelijk dat als er op dit gebied al sprake was van nationale integratie, deze toch beperkt bleef tot de toegang tot een nationaal-wetenschappelijk podium.

Het meest overtuigend is Bijleveld als hij op bezoek gaat bij de plattelandspredikant. Dan maakt hij aan de hand van enkele voorbeelden aanschouwelijk hoe deze als expert in de landhouderkunde (een vak dat tot 1831 deel uitmaakte van het proponentenexamen) moderne landbouwmethoden verspreidde, het vaderlandse verleden tot leven bracht of de volkscultuur in kaart hielp brengen. Juist in de dorpspastorie, ver weg van de behartiging van de belangen van de predikantenstand, droegen predikanten bij aan het proces van modernisering en versterking van de natiestaat.

Bijleveld heeft een heldere, maar aanvechtbare

moderniseringstheorie gehanteerd voor een bijzonder levendig en goed geschreven boek. Vanwege zijn stellingname is het een belangrijke bijdrage aan het debat over de Nederlandse natievorming. Door het bijeengebrachte materiaal is het een onmisbare bron voor de bestudering van het Nederlandse verleden vóór 1848.

DIRK JAN WOLFFRAM, RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

Jensen, Lotte, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw* (Nijmegen: Vantilt, 2008, 270 blz., € 22,50, ISBN 978 77503 92 8).

De eerste helft van de negentiende eeuw vormt een cruciale fase in het Europese proces van natievorming. De napoleontische aardverschuivingen gaan gepaard met de opkomst van het historisme, en ook in die landen die na 1815 het gedachtegoed van de Franse Revolutie afzweren zal een nationaal identiteitsbesef postvatten dat niet langer uitsluitend stoelt op het *ancien-régime*-ideaal van trouw aan de vorst en zijn dynastie, maar ook op de cultivering van gemeenschappelijke (nationale) herinneringen. Ook na Waterloo blijven bepaalde Franse exportproducten bepalend voor de Europese cultuur: het metrieke stelsel, de verstatelijking van onderwijs en wetenschap, het napoleontische rechtssysteem – en de gedachte dat de Grote Vaderlanders vereerd dienen te worden in zo iets als een Pantheon. Dat kan de vorm aannemen van een gebouw (zoals het Duitse Walhalla aan de Donau bij Regensburg), of anders van een canon die wordt uitgedragen middels onderwijs en leermiddelen (schoolplaten!), standbeelden en straatnaamgeving.

In dat proces van nationaal historisme speelt de literatuur (alook de beeldende kunsten, maar daarover gaat het nu even niet) een rol van bijzondere betekenis. Waar de geschiedschrijving meest-

al agonistisch is – de ene historicus heeft altijd iets af te dingen op de versies van de anderen – bieden literaire bewerkingen van historisch materiaal een thematiek van consensus, met een harmonieus eind: een verhaal met een moraal. Bovendien komt naast de oude, eerbiedwaardige genres van het historisch treurspel en het historisch versepos nu een belangrijk nieuw fenomeen aan bod, dat een groot nieuw leespubliek aanspreekt en hun historische verbeelding en nationaal enthousiasme prikkelt: de historische roman, meer in het bijzonder in de vorm zoals ontwikkeld door Walter Scott en in ons taalgebied gepraktiseerd door, onder anderen, Jacob van Lennep, Geertruida Bosboom-Toussaint en (*south of the border*) Hendrik Conscience.

De literaire behandeling van het inspirerende verleden hoeft niet altijd specifiek over de eigen natie te gaan; het vroege christendom bijvoorbeeld is een geliefd onderwerp, en nogal wat romans van Bosboom spelen in het Elizabethaanse Engeland. Maar de eigen natie gaat in de romantische decennia wel de boventoon voeren. In veel gevallen loopt de literatuur vooruit op de geschiedschrijving: thema's worden behandeld, narratief-retorische technieken uitgetoet, fictieve opleukertjes ingezet, waar de vakhistorici ademloos en een beetje afgunstig achteraan rennen. (We weten hoe jaloers Michelet en Macaulay waren op Walter Scott.) De conclusie mag worden benadrukt: Historiserende literatuur is in het proces van de canonvorming van een nationale herinneringscultuur niet zomaar een afspiegeling van maatschappelijke of ideologische trends, nee, literatuur is de trendsetter, loopt voorop.

Om dat proces hier te lande goed in kaart te kunnen brengen, is een inhaalslag nodig. Om te beginnen moet de Nederlandse romantiek (want die was er wel degelijk) worden heroverd op de historische lobotomie die door de Tachtigers is toegepast. Kloos en Verweij verdedigden hun estheticisme en individualisme door te beweren dat alle auteurs vóór hen oude zeurkousen waren, rijmelende predikanten. Die oedipale karaktermoord op het voorgangersgeslacht is tamelijk

klakkeloos door de Nederlandse literatuurhistorici van de generatie-Knuvelde overgenomen. Sinds het werk van Willem van den Berg en van Marita Mathijssen begint echter stilaan duidelijk te worden dat we sprankelende en Europees-lezende geesten als Potgieter, Geel, Beets, Jacob van Lennep, François HaverSchmidt en Gerrit van der Linde (om maar enkelen te noemen) hiermee groot onrecht aandoen.

De tweede fase in die inhaalslag is nu op bewonderenswaardige wijze ingezet door Lotte Jensen. In haar boek *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw* (dat trouwens alleen de eerste helft van die eeuw bestrijkt, de periode 1800-1850) presenteert ze drie belangrijke nieuwe verworvenheden. Ten eerste contextualiseert ze het genre van de vaderlands-historische roman (dat tot nu toe beeldbepalend was geweest) in de bredere literaire preoccupatie met het verleden, inclusief de dichtkunst en het theater; ten tweede brengt ze naast de tot nu toe bekende namen van Van Lennep en Bosboom ook de bredere laag van die scribenten in beeld die weliswaar in hun tijd belangrijk waren maar sindsdien in vergetelheid zijn geraakt. Adriaan Loosjes bijvoorbeeld, en vele anderen, waaronder Jensen speciaal ook vrouwelijke auteurs in het zonnetje zet. Ten derde behandelt ze het literaire materiaal nadrukkelijk als onderdeel van een nationale herinneringscultuur, dus niet eng-literatuurwetenschappelijk maar met een oog voor de brede publieke en opinievormende relevantie van dit materiaal.

De behandeling van Jensen is deels thematisch, deels genre-gewijs: individuele figuren zoals Oldenbarneveldt, de De Witten, Montigny en Haesje Claes passeren de revue, waarna overzichten volgen van de genre-specifieke preoccupaties van de roman, de versvertelling en het theaterstuk. Die benadering stelt haar in staat, wars te blijven van de ingesleten waardering voor Grote Schrijvers en ook de minder bekende auteurs voor het voetlicht te halen. Bovendien werpt het een belangwekkend licht op de merkwaardige dubbelfunctie

van het 'heldendom': enerzijds een literair en verhaaltechnisch principe dat een bepaald personage met bepaalde karakterisering en stijlmiddelen tot centrum van de handeling maakt; anderzijds een plutarchische voorbeeldigheid die aan bepaalde historische figuren een speciale status verleent, en een morele voorbeeldfunctie ter navolging in het huidige tijdsgewricht. Het begrip 'held' staat aldus op het snijvlak tussen de poëtische en de publieke functie van dit soort literatuur.

Een geslaagde en waardevolle studie dus; waarbij ook de prettige schrijfstijl mag worden geprezen, en evenzeer de hoge kwaliteit van de productie en vormgeving, met talrijke verhelderende en goed gekozen illustraties. Natuurlijk resteren er desiderata. Janssens egalitaire behandeling van haar auteurs doet soms geen recht aan de status en invloed die sommige 'sterren' ook tijdens hun leven al hadden; wie de rol van de literatuur in het vaderlands historisme van de negentiende eeuw beschrijft zal misschien toch meer ruimte moeten inruimen voor Tollens en Bilderdijk dan hier gebeurt. Bovendien zullen de open buitenranden van het hier gekozen corpus uiteindelijk toch iets nadrukkelijker verkend moeten worden: met andere genres zoals de historieschilderkunst; met de Zuidelijke Nederlanden en het katholicisme; met de hier te lande gelezen vertalingen van buitenlands werk; met de geschiedschrijving en de vertogende literatuur. Maar dat zijn taken voor de toekomst die allemaal een helderder en duidelijker focus hebben gekregen dankzij dit belangrijke en boeiende werk. Janssens boek opent niet alleen interessante zichtlijnen in de geschiedenis van de negentiende-eeuwse Nederlandse literatuur en herinneringscultuur, maar zal voor tal van andere historische specialismen en voor lange tijd als baken en oriëntatiepunt dienen.

JOEP LEERSSEN, UNIVERSITEIT VAN
AMSTERDAM

Huisman, Marijke, *Publieke levens. Autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt 1850-1918*

(Dissertatie Rotterdam 2008, Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel nieuwe reeks 9; Zutphen: Walburg Pers, 2008, 360 blz., € 39,95, ISBN 978 90 5730 619 8).

Publieke Levens, het boek waarop Marijke Huisman in november 2008 promoveerde aan de Erasmus universiteit, neemt je mee in de wereld van uitgever, recensenten en schrijvers van het autobiografische genre. 'Welke mensen konden zich in de periode 1850-1918 via de boekenmarkt profileren als auteurs van hun eigen leven, en aan welke codes dienden zij zich dan te houden?', luidt de centrale vraag waarmee zij richting gaf aan haar veelzijdig en indrukwekkend onderzoek. Bij het beantwoorden van die vraag combineert Huisman een boekhistorisch en een literatuursociologisch perspectief. Het gaat haar om zowel de productie, als de distributie en de consumptie van cultuur in de vorm van gepubliceerde autobiografieën.

Naast de materiële kant van het boekenbedrijf, kijkt zij – in navolging van de Franse cultuurhistoricus Pierre Bourdieu en de Amerikaanse letterkundige Thomas Couser – naar de symbolische macht of 'autoriteit' die bepaalt wie zich autobiograaf mag noemen en aan welke codes hij of zij moet voldoen. Huisman richt zich minder op het werk zelf, als wel op de context: zij beschouwt de wereld rondom de gepubliceerde autobiografie, de boekenmarkt en haar diverse spelers, als een strijdtoneel. Om die strijd in kaart te brengen begint Huisman met een hoofdstuk over de technische en organisatorische ontwikkelingen op de boekenmarkt in de bestudeerde periode. Op grond van een inventieve combinatie van kwantitatief en inhoudelijk bronnenonderzoek laat zij zien hoe de markt voor autobiografische teksten zich vanaf het midden van de negentiende eeuw sterk uitbreidde.

In het volgende hoofdstuk verschuift het perspectief van de aanbodzijde naar de wijze waarop uitgever de autobiografie 'in de markt zetten'. Uit een analyse van advertenties en andere

vormen van boekreclame komt Huisman tot de verrassende conclusie dat de individuele persoon van de autobiograaf zelden een verkoopargument was. De autobiografie werd niet verkocht als een intiem of persoonlijk genre, maar veeleer als een stichtelijk of historisch genre. De stichtelijke of religieuze autobiografie typeert Huisman als 'een vorm van propaganda voor een bevindelijk geloofsleven'. Deze publicaties waren erop gericht ongelovigen tot inkeer te brengen en zoekenden een hart onder de riem te steken. De historische of wereldse autobiografie werd aanbevolen als een 'getuigenis' waarvan men kon leren: als bouwstof voor een nieuw soort geschiedschrijving met aandacht voor 'het dagelijks leven'. Daarnaast werd zij ook gepresenteerd als een historisch verantwoord alternatief voor de moderne roman.

Aangezien de reclame voor autobiografieën een commercieel belang diende, richt Huisman zich voor de eigentijdse waardering van het autobiografische aanbod ook op de receptie. Wat verstonden tijdgenoten onder een goede autobiografie en welke eisen stelden zij in het verlengde daarvan aan de publicerende autobiograaf? Op grond van de beoordeling door recensenten in zes geselecteerde tijdschriften – waarbij een blad van katholieke signatuur helaas ontbreekt – schetst Huisman 'de contouren van de ideale biograaf'. Huisman maakt aannemelijk dat het beeld van de autobiografie als 'de ontwikkelingsgeschiedenis van een unieke persoonlijkheid' pas rond 1900 in zwang kwam, en dan nog maar mondjesmaat bij een kleine groep recensenten rond *De Nieuwe Gids*. In andere tijdschriften hielden de protestants-christelijke en liberale recensenten nog vast aan het criterium in welke mate de autobiograaf erin slaagde boven zichzelf uit te stijgen en de eigen persoon in dienst te stellen van een ideaal. Hier zien we hoe verkoopargumenten van de uitgevers en beoordelingen van het merendeel van de recensenten nauw op elkaar aansloten: ook voor de laatsten gold dat zij de autobiografie waardeerden als een 'uit het leven gegrepen' alternatief voor een afstandelijke geschiedschrijving, en als

een leerzaam alternatief voor de naturalistische roman – en dat men geen prijs stelde op bekentissen of persoonlijke details.

Op dit punt gaat Huisman de discussie aan met de gangbare benadering, die de autobiografie verbindt met de opkomst van een modern, individueel en historisch begrepen *zelfbewustzijn*. Door de verkoopargumenten en de receptie van een breed corpus aan gepubliceerde autobiografische teksten te bestuderen kan ze laten zien dat het autobiografische genre lange tijd juist niet verbonden was met introspectie. Daarmee sluit zij aan bij de bevindingen van de Rotterdamse historica Arianne Baggerman, die eerder liet zien dat autobiografische teksten uit de achttiende en negentiende eeuw zich niet in de eerste plaats kenmerken door hun introspectieve aard. Ook Huisman meent dat de opbloei van de autobiografie beter te verklaren valt uit een veranderd *historisch bewustzijn*.

Van de publicerende autobiograaf werd dus verwacht dat hij of zij het particuliere oversteeg en de eigen persoon ondergeschikt wist te maken aan een algemeen belang. Maar wat betekende dat nu voor de positie van vrouwelijke autobiografen op de boekenmarkt? Op welke wijze wisten zij zich via de publicatie van een boek als auteurs van hun eigen leven te profileren en het autobiografisch schrijverschap te claimen? In het laatste hoofdstuk staat Huisman hier uitvoerig bij stil. Haar marktverkenning laat zien dat vrouwelijke autobiografen in de onderzochte periode ongeveer eenvijfde van het aanbod vertegenwoordigden, waarbij vooral de categorie 'stichtelijke lectuur' (bekeringsgeschiedenissen) ruimte bood voor voorbeeldige vrouwenlevens. Daarnaast ging de opkomst van de vrouwenbeweging gepaard met de publicatie van autobiografieën uit die kringen. De menswording van vrouwen vereiste dat zij zich ook als schrijvers presenteerden, maar slechts weinigen bleken bereid of kregen de kans zich te laten betalen voor hun publieke leven.

Huisman biedt een nieuw en intrigerend inzicht in de problemen die vrouwelijke autobio-

grafen ontmoetten wanneer zij zich als auteur van hun eigen leven wilden profileren. 'Ze schreven hun levens niet zelf of verdwenen tijdens het publicatieproces uit hun eigen tekst, en in de regel verschenen hun autobiografieën postuum', zo concludeert Huisman. 'Wie zich liet betalen voor het eigen levensverhaal, verkocht als het ware zichzelf'. Vooral voor vrouwen die hun optreden in de publieke sfeer verantwoordden door de nadruk te leggen op hun 'roeping', leverde dat problemen op. Dan was een postume autobiografie de beste optie: de vrouwelijke autobiograaf hield de controle over haar eigen levensverhaal, maar omzeilde de associaties met geld, broodschrijverij en prostitutie. Vrouwen die het toch aandurften bij leven een autobiografie te publiceren, waren opvallend vaak afkomstig uit de wereld van het theater. Als 'publieke vrouwen' hadden zij kennelijk minder moeite met de autobiografie.

Met dit proefschrift heeft Marijke Huisman een boek gepubliceerd dat verder reikt dan de plaats van autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt in de jaren 1850-1918. Zij snijdt thema's aan over de plaats van de autobiografie en de betekenis van de sekse van de autobiograaf binnen de productie, distributie, receptie en consumptie van cultuur. Dat zijn thema's die ook voor een reflectie op de actuele plaats van de geschiedschrijving in het publieke domein van groot belang zijn. Wat is er nodig om ons (m/v) via de boekenmarkt – en in toenemende mate via audiovisuele media – te profileren als deskundig geschiedschrijver?

BARBARA HENKES, RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

Vanacker, Daniël, *Een averechtse liberaal. Leo Augusteyns en de liberale arbeidersbeweging. Van activist tot antifascist. Leo Augusteyns en het Vlaams-nationalisme* (Gent: Academia Press/ Liberaal Archief, 2008, xi + 752 blz., € 45,-, ISBN 978 90 382 1242 5).

Oppervlakkig gezien lijken Nederland en België op elkaar, maar veel verder dan een overeenkomst in taal blijkt die overeenkomst niet te gaan. De sociaal/economische en politieke geschiedenissen zijn in werkelijkheid zo verschillend dat van een gelijkennis eigenlijk in het geheel geen sprake is. Na de afscheiding van de Belgen van het Koninkrijk der Nederlanden gingen beide landen hun eigen weg.

Uiteraard waren er in de wetgeving nog wel overeenkomsten zoals het ontbreken van kiesrecht voor grote groepen van de bevolking en het coalitieverbod. Deze gelijkenissen waren vooral het gevolg van de Franse bezetting die beide gebieden had getroffen.

Voor een kenner van de vakbondsgeschiedenis van Nederland is het bestaan van een liberale arbeidersbeweging een vrijwel onbekend iets als we de vroege geschiedenis van het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond (ANWW) negeren. Daarom zou een dergelijk historicus zich al helemaal niet gauw wagen aan het schrijven van een biografie van een liberale vakbondsleider. Dat die leider dan ook nog radicale standpunten heeft ingenomen is binnen Nederlandse verhoudingen vrijwel ondenkbaar.

In België is de geschiedenis ook wat dat betreft anders. Daar heeft een liberale vakbeweging bestaan die soms wel zeer radicale standpunten innam. Een goede illustratie daarvan zijn het citaat en de beschrijving die de auteur geeft van het standpunt van de voorman van de Liberale Volkspartij die ook verbonden was aan de Antwerpse liberale arbeidersbeweging. Deze Augusteyns (1870-1945) zei dat 'alle kolonisatie, ondernomen in naam der beschaving, uitloopt op verdrukking en knevelarij, op plundering en moord'. Deze woorden werden uitgesproken in